

Sopron fiainak harcai Bosznia ismeretlen vidékein

Varga Ottó: *Naplóm. 1878. Szerkesztette: Balla Tibor – Dominkovits Péter. MNL Győr-Sopron, Moson-Sopron Megye Soproni Levéltár, 2020. 260 oldal*

A hadinaplók és memoárok mint források számos hasznos adalékkal szolgálhatnak az Osztrák–Magyar Monarchia hadtörténetéhez és az 1878-as boszniai hadjárat kutatásához. A balkáni hadiutazók naplóival, illetve azok Balkán-képével behatóan foglalkozott Nagy Miklós Mihály, aki két csoportra osztja a memoárirodalmat: az elsőbe tartoznak az 1848–1849-es forradalmi emigráció írásai, míg a másodikba az 1867 utáni, a kiegészítés és a Monarchia balkáni törekvéseinek szellemiségben írt dokumentumok. Kétségkívül fontosak az ego-dokumentumok a térség és a 19. század végén jelentkező osztrák–magyar hatalmi politika terével kapcsolatos gondolkodás megértéséhez.¹ Nagy tanulmányában báró Nopcsa Ferenc, Kenedi (vagy másképp Kenedy) Géza, Leitner Pál, Kiss Emil, Sasvári Ármin, és Strausz Adolf tapasztalatairól ír, mint akik geográfiai ismeretekkel rendelkező személyként számoltak be a Balkánról.² A balkáni beszámolók és szűkebben a boszniai hadjárat memoárirodalma Dominkovits Péter levéltár-igazgatónak és Balla Tibor hadtörténésznek köszönhetően újabb történelmi, földrajzi ismeretekkel rendelkező önéletíró beszámolójával gazdagodott. A boszniai napló-memoárok szerzője, a soproni származású, később világtörténeti tankönyveket író tanár, a gazdag életutat bejárta Varga Ottó.

A rendkívül igényes kivitelezésű és illusztrációkban bővelkedő könyv a Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára és a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával került kiadásra. A bevezető tanulmányokat a kötetet szerkesztő és kiadó Dominkovits Pétertől, illetve Balla Tibortól olvashatjuk, akik mind szellemi környezetében, mind társadalmi és hadtörténeti kontextusában pozícionálják Varga Ottó személyét és a napló-memoár keletkezését. A tanulmányokból jól kivehető a talán már közhelyesnek ható gondolat, hogy a hazai történetírás elengedhetetlen intézménye a levéltári hálózat és az abban részt vevő munkatársak segítsége, mely nélkül az ilyen szerzőtárgyú tudást igénylő források bemutatása nem volna lehetséges. Az olvasók tájékozódását szolgálja a szerkesztők által a napló elé helyezett élettörténeti vázlat és hadtörténeti bevezető. Dominkovits Péter munkájából (*Egy földrajz-történelem tanár és tankönyvíró hányódásai a dualizmus második szakaszában. Vázlat Varga Ottó életútjáról*) komplex képet kaphatunk a napló-memoárok szerzőjéről, s a szerző bevezet minket a forrástípus problematikájába is. A referenciaként használt naplókkal (Márki Sándor naplói) ellentétben ugyanis nem beszélhetünk egységes forrásról, hanem a különböző, Varga által utólag kiegészített naplókból kiadott szemelvényt tart kezében az olvasó. A hadinaplók és memoárok, ugyan rendkívül olvashatóak, mégis kihívást támasztanak az olvasóval szemben és óvatosabb megközelítést igényelnek, hiszen a keletkeztető ilyen-

¹ A példa kedvéért szükséges kitérni röviden Ian D. Armour nem is oly rég megjelent, nemzetközileg is jelentős könyvére, mely Boszniát és a magyar hatalmi politikát, valamint a nemzeti-liberális gondolkodás átalakulását mutatja be. A könyv nagyban támaszkodik Kállay Benjámin belgrádi főkonzul (későbbi közös pénzügyminiszter és Bosznia kormányzója-

nak) naplójára. Armour, Ian D.: *The „Hungarian Factor” in Austro-Serbian Relations, 1867–1881*. West Lafayette, 2014.

² Vö. Nagy Miklós Mihály: *Balkán-kép vagy a Balkán képei? A Balkán-félsziget a magyar katonai utazási irodalomban*. Közép-európai Közlemények, 5. évf. (2012) 1. sz. 15–27.

kor törekedhet bizonyos „korrekciókra”.³ Dominkovits tanulmánya bemutatja Varga Ottó nehézségekben bővelkedő életpályáját. Az életút ismertetése során és a napló birtokában megismerhetővé válik Varga személye. A napló apropóját szolgáltató boszniai megszállás és annak előzménye, az orosz–török háború szelleme érzékelhetően aggasztja a napló szerzőjét. Varga elítéli a boszniai okkupációt mint a magyarral „rokon” török nép területeinek megszállását. A szerző Sopronban élt, és a napló írása előtti években Budapesten talált munkát, így a szerényebb életmódot folytató, de polgárosodott réteghez tartozott, amely a kor háborús hangulatát közvetítő lapokból napról-napra tájékozódhatott a nemzetközi eseményekről. A háborús paranoia és a széles értelemben vett nemzeti sors, valamint a közösség iránt érzett felelősségtudata egyszerre töltötte el félelemmel és inspirálta későbbi történelmi, földrajzi tankönyveit. Életét végigkísérte a nélkülözés és a szellemi nagyság, valamint az ahhoz fűződő elismerés iránti vágy kettősége.

Balla Tibor szolgálati és hadtörténeti, illetve szervezeti keretről írt tanulmánya (*A soproni császári és királyi 76. tartalék gyalogezred részvétele Bosznia-Hercegovina 1878-as megszállásában*) újabb támpontokat nyújt az olvasóknak. A tanulmányból megismerhetők az okkupáció szakaszai és a harci tevékenységben részt vevő egységek, valamint a szembenálló hadseregek jellemzői. Különös jelentőséggel bír a napló-memoárban szereplő helyszínek és tiszti ranggal rendelkező személyek ismertetése. Így például Julius von Eltz alezredes, a 76. tartalék gyalogezred parancsnoka, Karl Hönig százados és Josef Nemečić alezredes személye. A tanulmány további részében áttekintést olvashatunk a Varga századát körülvevő

eseményekről, az okkupáló erők nyugati, Bihács-közeli szárnyának előrenyomulásáról. A gyengén felszerelt, de a helyi terepviszonyokat jól ismerő ellenálló haderő megnehezítette a császári és királyi egységek okkupációját, a harcokat Varga Ottó egysége sem kerülhette el. Számos kisebb csatában kellett pacifikálni a szinte gerilla-harcmodort folytató, helyi lakosokból verbuvált ellenállókat. A naplóban szereplő, kulcsfontosságú ütközetek és a tartalék gyalogezred történetének háttéréről ír tehát a szerző. A tanulmány hivatkozásai között egyaránt találunk összefoglaló munkákat (Galántai József és Diószegi István monográfiái), valamint a Vargához hasonló kortárs műveket (Kenedi Géza, Mikár Zsigmond írásai). A 76. tartalék gyalogezred különlegessége – mely Varga naplójában kiválóan tükröződik – az, hogy soproni kiegészítésű lévén története a helytörténet és a helyi közösségre nézve is fontossággal bír. A tanulmányban, illetve a naplóban ezzel együtt a Monarchia soknemzetiségű hadseregének grandiózus egésze is megmutatkozik.

Gyáni Gábor ego-dokumentumokról értekező módszertani írásaiból tudhatjuk, hogy a naplómemoárok nem képeznek egységet, hanem egyedi jelleggel bírnak, és egyedi megközelítést, intuíciót kívánnak az olvasótól.⁴ A szóban forgó könyv az ismeretterjesztés és a tudományos munka ötvözete. A bevezető sorok tudományos nyelvezete és a napló irodalmias stílusa egyedülálló olvasmányélményt biztosít. Varga Ottó naplóját válogatott illusztrációk, korabeli grafikák és más képi anyagok (például díszes iniciálék) teszik szemléletessé. Varga rajzain kívül a kötetben szereplő többszáz kép a Hadtörténeti Múzeum gyűjteményébe tartozik, melyekkel korábban akár más kiadványokban is találkozhattunk. Az eredeti napló-átírat

³ Lásd erről: Gyáni Gábor: *Az ego-dokumentumok történetirői haszna*. Bárka, 27. (2019) 2. sz. Online, http://www.barkaonline.hu/archivum/barka_201902.pdf. (letöltés: 2021. ápr. 16.) 69–75.

⁴ Gyáni Gábor: *A napló mint társadalomtörténeti forrás. A közhiatalnok identitása*. In: uő: *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*. Budapest, 2000. 148–150.

olvasását sűrű szerkesztői lábjegyzet segíti, mely a régies szavak formai és tartalmi változásait, jelentéseit tisztázza. Ugyanakkor néhány esetben talán feleslegesnek hat a magyarázat (például: ipám – apósom, brüder – bajtárs, mozdottak – mosakodtak stb.). Varga naplója a hadtörténeten túl jól illeszkedik a hadtörténeti munkákat kiegészítő írásközé is, például amikor a rekvirálásról és az utánpótlásról, a „menázi” megszerzéséről ír, melyek az előrenyomulás közben sokszor nélkülözhető sereg napirendjének lényeges elemei voltak. Philippović táborszerzője előre látta a katonaság nélkülözését és a szegényes táj pacifikálásának veszélyeit. Sejthető volt, hogy gróf Andrássy Gyula derűs megállapítása, mely szerint egy tábori zenekarral bevehető Bosznia, korántsem állja meg a helyét. Philippović a megszálló erő elégtelenségére már a hadjárat tervezési szakaszában felhívta az uralkodó és a katonai vezetés figyelmét, akik intését figyelmen kívül hagyták, hiszen az államra így is jelentős költségek hárultak.⁵ A katonák a tábori koszt ellenére sokszor saját költségükön vehettek csak ételmezt, ellátásuk és felszerelésük hiányos volt az őszi hadjáratához, utánpótlásuk pedig akadozott. A hadsereg ellátása és általános állapota a nehéz terepviszonyok és a táj szegényes földrajzi adottságai folytán tovább romlott. A nyugat-boszniai századok esetében Varga naplója néha napokig elmaradozó szállítmányokról, általános víz- és élelemhiányról számol be. Kulcsfontosságú az időjárási viszonyok bemutatása, melyek fontos szerepet játszottak a téli hónapok közeledtével elhatalmasodó megbetegedési hullámban. A napló megerősíti a Kenedi Géza művében is hangsúlyos tény, mely szerint a csapadékos időjárás jelentősen hozzájárult a

veszteségek előidézéséhez.⁶ A naplóban azonban a tábori élet egyéb pillanatképeivel is találkozunk: rögtönítélő bíróságokról (például: kardlapozás, kötél stb.), a harcok között tanúsított lelki jelenlétről, a katonák mentális állapotáról, majd a tartalékosok kiképzéséről és teherbírásiáról olvashatunk. Kiváltképp érdekes a tábori életben és a harcban érzékelhető soproni identitáselemek jelenléte. A katonák vegyesen énekeltek német és magyar nyelven, a csata előtt pedig őrnagyuk magyarul intézett beszédet a katonákhoz, „Sopron fiainak” szólítva őket. A tábori életről írt beszámoló az étkezési és fogyasztási szokásokról, valamint elszállásolásának körülményeiről, valamint egészségügyi-higiéniai szükségletekről is tudósítanak. Varga földrajzi és történelmi tanulmányainak köszönhetően felvázolja az ezred lehetséges pozícióját, pontosan beszámol századának és szakaszának mozgásáról, melyet saját készítésű vázlatokkal és térképekkel szemléltet. A szerkesztők Varga térképes beszámoló mellé a vezetés eredeti haditervét is mellékeltek, így az olvasó könnyen összehasonlíthatja Varga útját és a soproni szakasz harcait a nagyobb stratégiai elképzelésekkel. A napló tisztán elválasztja az idő olyan dimenzióit, mint napok és napszakok, sőt gyakran az órákat is, azonban az események tárgyalása – magától értetődően – meglehetősen aránytalan az elbeszélésben. Az olvasó az elbeszélővel együtt veszítheti el „időérzékét”. A kötetben részletgazdag ábrákat és magyarázatot találunk Vargától az izačići csatáról és az Una bihácsi szakaszánál órákig tartó küzdelemről, valamint más, kisebb csatákról.

A naplóban kiemelt szerepet kap az egyes egységtípusok jellemzése és a fegyvernemek

⁵ Bencze László: *Bosznia és Hercegovina okkupációja 1878-ban*. Budapest, 1987. 51–53.

⁶ „A harcmezőn elesettek száma tehát az eltűntekkel együtt 1214 főre rúgott, ami a hosszas és makacs ellentállás mellett valóságos csoda. Azonban a sebekben és különféle betegségekben meghalt katonákat is hozzászámítva az év

végéig 4.165-re emelkedett halottaink száma.” Kenedy Géza: *Magyar vér Boszniában*. Budapest, 1928. 16–17. Újabb kutatások szerint 3300 halotról, 6700 sebesültről és 110 000 betegről tudunk. Bencze: *Bosznia és Hercegovina okkupációja*, 220–222.

jelentősége. Az ellenség szívós ellenállását sok esetben a tüzéség törte meg, a kisebb csaták sorsát a tábori ágyúk határozták meg („a nehéz ágyúk láttára mind megszöktek, no de mit bántuk mi, Cladus vér nélkül való elestének jobban örültünk, mint egy véres győzelemnek”; 228. old.). A tartalékosok sokszor a szárnyakat fedezték, így Varga a reguláris önkéntesek és vadászok harcairól szintén közöl adatokat. A csaták leírásában a század szintjéhez közelítve az órákig tartó véres küzdelmekről, a Werndl-puskák működéséről, taktikáról, szuronyrohamról, a soproni szakasz veszteségeiről, egyéni döntésekről és személyes sorsokról egyaránt olvashatunk, amire jó példa a következő néhány sor: „A szerencsés véletlen ekkor vezette Nemes Laci barátomat erre valami 10 emberrel, ki azután adott pár cigarettére való dohányt. Csudálkozva kértem, hogy honnan jön ő a bal oldalunkról, hisz századainak jobb oldalunkon kell lennie? Elfeledtem már mit felelt, valószínűleg patrollban volt vagy az ütközet hevében tévedt oda [...] Kezet szoritánk... a jó fiúval ez volt utolsó találkozásom.” (146. old.)

Varga Ottó hazatérésekor ismét keresztülutazott nyugat-boszniai útjának több helyszínén is, Cazin, Prosičeni Kamen, Valicselo környékén és horvát településeken,

mint Szluinon és Károlyvároson át. A helyszínek kapcsán szórványosan néprajzi jellegű, szokásokat és életmódot tárgyaló írásokat is olvashatunk.

Varga – a seregben szolgáló tisztekkel ellentétben – civil állásából tartalékosként került a hadjáratba. Beszámolója így egy tartalékos nézőpontját tükrözi, és nem egy tisztét, mely különbségről maga is ír: „...könnyen vitézkedhetik, kinek életpályája a katonaság, számára a csatamezőn vár kítüntetés, szebb jövő, jobb fizetés, vagy halál. [...] A hivatásánál fogva minden katona kockáztat, de mindent is nyerhet: az első sorban polgár pedig szintén mindent kockáztat, de semmit sem nyerhet.” (139–140. old.)

Varga civil állásának, földrajzi és történelmi ismereteinek, értelmiségi szerepének köszönhetően munkájából – az író-jogász Kenedi művéhez hasonlóan – egy újabb, mégis egyedülálló narratíváját ismerhetjük meg a boszniai hadjáratnak. A gazdagon illusztrált könyv könnyű nyelvezete, részletes leírásai és újszerű tartalma folytán egyaránt érdeklődésre tarthat számot a hadtörténet iránt lelkes laikusok, az egyetemi hallgatók, de a korszak szakértői körében is.

BORDÁS BERTALAN